

УДК 130.26:17.035.1

Правові регулятиви посилення альтруїзму в українському суспільстві

О.Б. ФЕЛЬДМАН

Харківський національний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди, м. Харків, Україна,
E-mail: rector@hnpu.edu.ua**Авторське резюме**

У статті аналізуються правові механізми посилення альтруїзму в українському суспільстві. Альтруїзм постійно розвивається, набуває нових форм під впливом суспільних відносин. У сучасному українському суспільстві альтруїзм має займати особливе місце в інституціоналізації людської гідності та прав і свобод людини, стати нормою суспільної діяльності. В даній статті окреслено вдосконалення нормативно-правової бази на основі принципу альтруїзму, гармонізації відносин між державою і громадянським суспільством за допомогою альтруїстичних практик. Зазначено, що гострі соціальні протиріччя, відчуження людини, можуть бути подолані тільки через домінування соціальних цінностей, побудованих на принципах ідеї гідності і прав людини. Держава та благодійні організації в демократичному суспільстві мають бути партнерами, створюючи сприятливі умови для відкриття громадського потенціалу та активізації альтруїзму у населення. Відмічається, що особлива увага повинна бути приділена забезпеченню прав для інвалідів та захисту їх від дискримінації.

Ключові слова: альтруїзм, право, правова свідомість, гідність людини, права людини, громадянське суспільство, благодійництво.

Legal regulators of strengthening altruism in ukrainian society

O.B. FELDMAN

Kharkiv national pedagogical university H.S.Skovoroda, Kharkiv, Ukraine,
E-mail: rector@hnpu.edu.ua**Abstract**

In the article the legal mechanisms of strengthening altruism in Ukrainian society are analysed. Altruism constantly develops, acquires new forms under act of public relations. In modern Ukrainian society altruism must take the special place in institutionalization of human dignity and rights and freedoms of man, become the norm of social activity. In the article there is a necessity of perfection of normatively-legal base on the basis of principle of altruism, harmonization of relations between the state and civil society in the field of the altruism directed practices. Sharp social contradictions, estrangement of man, can be overcome only through claim of initial social values on principles of idea of dignity and human rights. There must be valuable partnership of the state and eleemosynary organizations in democratic society, creating favourable terms for opening public potential and directing of altruism activity of population. The special attention must be spared to providing of rights for invalids and defending of them from discrimination.

Keywords: altruism, right, legal consciousness, dignity of man, human right, civil society, philanthropy.

Постановка проблеми. Перспективи входження України в європейське співтовариство, побудови правової, демократичної, соціальної держави дедалі більше ідентифікуються з альтруїстично орієнтованими соціальними практиками і відповідними культурними формами. Водночас суперечливість розгортання соціально-політичного і національного розвитку, зростання ролі світоглядних і морально-правових цінностей зумовлює необхідність пошуку оптимальних шляхів функціонування, збагачення, становлення нової якості духовності людей, їх менталітету, раціонального мислення, правової свідомості. У цьому зв'язку надзвичайно важливим є формування людяності, морально-безкорислого ставлення до світу шляхом підвищення ефективності і дієвості морально-правових регулятивів. Альтруїзм має посісти особливе місце в інституціоналізації людської гідності та прав і свобод людини, стати нормою соціальної діяльності. Тому важливим напрямом розвитку права, спрямованим на посилення альтруїзму в

українському суспільстві, є повага до прав і свобод людини та громадянина, підвищення рівня їх правового забезпечення.

Зазначене обумовлює низку проблем, однією з яких є необхідність глибокого змістовного осмислення взаємозв'язку права та альтруїстичних соціокультурних практик, вдосконалення нормативно-правової бази на основі принципу альтруїзму, гармонізації відносин між державними органами та громадянами у сфері альтруїстично спрямованих практик, що й визначило предмет дослідження цієї статті.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика альтруїзму та створення правової основи реалізації принципів альтруїзму в державі є предметом вивчення широкого кола спеціалістів. Правотворчість і правозастосування у перехідному суспільстві є однією зі складніших проблем, що стоїть перед філософами, правознавцями і юристами-практиками України, і тому вимагає глибокого філософсько-правового аналізу. Адже, на думку О. Данільяна, Л. Бай-

рачної, М. Козюбри, С. Максимова та інших учених, філософсько-правова проблематика чималою мірою впливає на становлення і розвиток етико-правової культури, громадянського суспільства та демократично-правової держави. Саме цей факт пояснює ключове значення філософії в аналізі факторів та умов процесу впровадження правових механізмів, що забезпечують посилення альтруїзму, солідарність, організованість і порядок у суспільному житті.

В умовах становлення і розвитку національної правової держави, реформування форми правління в Україні праці А. Гетьмана, Ю. Калиновського, В. Костицького, О. Святоцького, В. Тація, П. Рабиновича та інших учених сприяли формуванню антропологічного виміру сучасної юриспруденції, що зробило потужний внесок у розвиток уявлень про її гуманістичні та альтруїстичні орієнтири, засновані на ідеології прав людини як найвищої соціальної цінності. Проте у працях цих науковців недостатньо приділено уваги правовим механізмам посилення альтруїзму в суспільстві. Додамо також, що філософська антропологія на відміну від правознавства та юриспруденції з'ясовує, що у межах правового простору дій та формотворень, який має передумовою людську природу, зроблено суспільством у культурно-історичному аспекті, які культурні й особливо моральні приписи у ньому з'явилися. Адже ще І. Кант ставив перед антропологією два завдання: фізіологічне пізнання людини, спрямоване на дослідження того, що з людини робить природа, і прагматичне пізнання людини, спрямоване на те, що вона сама як істота, яка володіє свободою дій, робить сама із себе або може й повинна робити. Отже, відповідь на питання «як можливий альтруїзм» у сучасному суспільстві годі уявити поза особливою увагою щодо ролі правових чинників у його конституюванні й нормативному впорядкуванні.

Мета дослідження полягає у виявленні правових регулятивів посилення альтруїзму в українському суспільстві, шляхом аналізу бінарної взаємодії права та альтруїстичних соціокультурних практик.

Виклад основного матеріалу. Альтруїзм постійно розвивається, набуває нових форм під впливом суспільних відносин. На формування альтруїзму впливає процес правотворчості, процес застосування правових норм державними органами України, стан законності й правопорядку. Держава й інші соціальні інститути використовують державно-правові (юридичні) явища як певну єдність і цілісність, що становлять правову систему суспільства, для здійснення специфічного впливу на суспільні відносини. Такий вплив держави на суспільство відображається поняттям правового регулювання. Відповідно правове регулювання альтруїзму – це здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на альтруїс-

тичні соціокультурні практики з метою їх упорядкування, закріплення, охорони і розвитку. У процесі правового регулювання суспільних відносин альтруїстичного змісту відбувається духовно-ідеологічний вплив на індивідуальну і суспільну свідомість, на основі поваги до свободи та гідності людської особистості виховується альтруїстичне світовідчуття та світорозуміння.

Зазначимо, егоїзм та альтруїзм як базові моделі поведінки людей мають генетичне підґрунтя, вкорінені у біологічній природі. Норми права у широкому контексті також відображають природжені риси ментальності – стереотипи світосприйняття, звичаї, традиції, систему цінностей та способів інтелектуальної діяльності. Втім, у людському суспільстві, особливо у високоорганізованому, сумісне життя індивідів не може координуватися лише природними інстинктами, які є усталеною й одноманітно спрямованою, природженою схемою поведінки. Природні схильності людини як «неуслаленої істоти» зі зруйнованою системою інстинктів, її недостатність та незавершеність, її непристосованість до виживання на основі біологічних задатків потребують удосконалення й багатобічного коригування шляхом нормативної організації поведінки, визначення світоглядних, моральних та правових орієнтирів, які є наслідком і найважливішим елементом людської культури.

У сучасному суспільстві альтруїзм є тією засадою, яка визначає характер соціальних відносин, формує нові цінності та моделі поведінки, є провідним елементом формування світогляду суспільства та людини. Проте у соціально неоднорідному суспільстві право «живе» в оточенні як егоїстичних, так і альтруїстичних за змістом економічних, політичних соціальних явищ, які так чи інакше, з одного боку, впливають на зміст права, а з іншого – самі зазнають впливу юридичних явищ. Втім, правові норми, спрямовані на збереження та посилення альтруїзму, як-от: дару, пожертвування, благодійності, сплати податків, забезпечення гідного рівня життя усіх людей, особливо соціально вразливих верств та інші, зумовлені соціальною реальністю не лише в плані їх функціонування, але й за своїм змістом. На їхній зміст впливають антропологічні фактори та соціальні чинники, зокрема нагальні соціальні потреби солідарності та справедливості, модернізації та демократизації, зміцнення національної ідентичності, які постають стимулом правової регуляції. При цьому особливо морально-правового збагачення та коригування потребують дисфункціональні природні схильності поведінки, зокрема егоїзм та агресія [9, с. 56-64]. Отже, визначення мети права як регулятора відносин у суспільстві повинно розглядатися через призму альтруїзму. Європейська культурна та правова традиція містить міцні альтруїстичні цінності безкорисливої допомоги Іншому у різних формах солідарності,

благодіяння, добродійності, взаємодопомоги, що пов'язані з визнанням природності прав людини та її пріоритету щодо держави.

Формування в Україні правової соціальної держави, орієнтованої на альтруїстичні цінності, властиві державам з розвинутою системою демократії, зумовлює необхідність прискорення процесу гармонізації українського законодавства із законодавством країн Європейського Союзу. У цьому контексті я поділяю думку правознавця Н. Кузнецової, що Україна, яка визначила свій європейський вибір, однак через відомі причини поки що не є реальним претендентом на членство в ЄС, може завдяки прийняттю європейських правових стандартів, спрямованих на ствердження гуманних та альтруїстичних форм спільного життя, значно зміцнити позиції Європейського Союзу на території однієї з найбільших держав колишнього СРСР [4, с. 139].

Європеїзація української правової системи з урахуванням прогресивних усталених політико-правових уявлень і цінностей суспільства розпочалася відразу після здобуття незалежності. Принципи Конституції України щодо визнання людини найвищою соціальною цінністю, відповідальності держави перед суспільством, спрямування державної діяльності на утвердження та забезпечення прав і свобод людини становили світоглядну основу орієнтації процесу правового регулювання на гуманістичні критерії ефективності. Адже Конституція України визначила демократичний, правовий, соціальний характер Української держави. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані найвищою соціальною цінністю [2]. Отже, через зміст Конституції України проводиться ідея альтруїстичного змиту, яка полягає в тому, що держава функціонує виключно для людини та відповідає перед нею за свою діяльність. Відповідно до цієї ідеї істотним поштовхом до посилення гуманізму та альтруїзму в суспільстві, зокрема, забезпечення державою гідного рівня життя усіх громадян, особливо соціально вразливих верств населення, стала масштабна галузева кодифікація чинного законодавства, розроблення та ухвалення нових Цивільного, Сімейного, Господарського та інших кодексів України. Втім законодавцям варто пам'ятати, що громадянське суспільство і правова держава являють собою взаємоприпустимі і взаємодоповнюючі сторони (динамічну і статичну) правового суспільства. У цьому суспільстві спонтанне (життєве) і раціональне начала, свобода і порядок урівноважені, підпорядкування універсальним нормам організовано таким чином, що не тільки не придушує, а навпаки, має сприяти прояву самостійності і незалежності людини, розвитку її індивідуальності [8, с. 199].

Звісно, основна проблема правотворчої та правозастосовальної діяльності полягає в інтеріоризації альтруїстичних цінностей, в їх ак-

тивному функціонуванні на рівні світоглядних, особистісно значущих орієнтирів, спрямованих на утворення гуманістичних мотивів діяльності й поведінки. Крім того, безкорисливе прагнення до діяльності на благо інших, готовність заради Іншого зректися власних інтересів впливають на гуманістичну соціалізацію та психоемоційний стан особистості. А саме соціальні настрої населення, соціальне самопочуття, як доводять експерти, є емоційним аспектом оцінки представниками певної соціальної групи свого суспільного становища, рівня задоволення соціально-економічних і духовних потреб [10].

Потрібно згадати і про деякі труднощі, що стосуються посилення ефективності позитивного впливу права на процеси «європеїзації» суспільної свідомості та поширення альтруїстичних практик. Сучасна Україна, що трансформується від тоталітаризму до демократії, закономірно проходить особливий перехідний період, в якому соціальна та правова реальність становить комбінацію тоталітарної соціальної та правової системи, що руйнується, і правової системи демократичного суспільства, що народжується. Як правило, всі основні характеристики цієї перехідної соціальної та правової реальності являють собою комбінацію егоїстичних рис як тоталітарної правової системи, так і альтруїстичні риси демократичної. Наприклад, соціальні та правові норми, що містять сутнісний гуманістичний зміст, як-от: милосердя, благодійність, людяність, соціальні послуги для людей з особливими потребами тощо, в посттоталітарній правовій системі зіштовхуються з егоїстичними соціальними та правовими традиціями (корупція, злочинність, рекет, шахрайство, «урізання» соціальних гарантій певним категоріям населення тощо).

Проте офіційна фіксація гуманістичних та альтруїстичних цінностей у системі законодавства автоматично не перетворює їх на частину суспільної свідомості. Альтруїзм повною мірою ще не вписався в конкретні політичні та соціально-економічні умови нашої країни. Він ще залишається якщо не чужим, то не визначальним для світогляду значної частини населення. Показовим у цьому плані є ставлення громадян до скасування смертної кари. Україна внаслідок прагнення долучитися до світового співтовариства та побудувати правове суспільство, у листопаді 1995 р. взяла на себе зобов'язання запровадити мораторій на виконання смертних вироків, а в квітні 2001 р. ВРУ було прийнято новий КК України, який замінив смертну кару на довічне позбавлення волі. Такі правові заходи мали сприяти розвитку у суспільстві ідей гуманізму та альтруїзму. Проте все частіше доводиться чути у суспільстві думки щодо застосування вищої міри покарання до убивць і гвалтівників, «превентивної користі» кровної помсти у плані стримування зростання злочинності. Вітчизняні журналісти, соціологи, психологи провели

опитування та анкетування, за результатами яких виявилось, що «лише інтелігенція й священнослужителі здебільшого висловилися проти цього виду покарання. У цілому дві третини опитуваних висловилися за збереження смертної кари» [3, с. 136]. Втім, для європейського менталітету, який впродовж останніх п'яти століть усе більше просякає ідеями протестантського індивідуалізму, неприпустимістю «законного» чи незаконного посягання на життя людини, така позиція українців незрозуміла і неприйнятна [3, с. 136, 137].

Причини проблематичності та суперечливості поширення альтруїзму в посттоталітарному суспільстві криються в інертності свідомості людей, нездатності відразу звільнитися від жорстокості, байдужості, безпринципності, конформізму, що може декларативно відхилитися особистістю, але продовжувати існувати на рівні підсвідомості, визначаючи її «егоїстичні» цінності та вчинки. Нарешті, суттєво впливають на егоїстичні настрої населення низький рівень життя, недоступний для багатьох простір надання та отримання соціальних послуг, корумпованість влади та недовіра суду. Гострі соціальні суперечності, відчуженість людини від альтруїстичної діяльності можуть бути подолані лише через утвердження вихідних соціальних цінностей на засадах ідеї гідності та прав людини.

Зазначимо, суттєво обмежує можливості реалізувати благодійництво, меценатство, спонсорство та інші форми безкорисливої допомоги недостатня правова захищеність благодійників, недоступність механізмів правової допомоги на різних рівнях та у різних життєвих ситуаціях. Правда покращити ситуацію може прийнятий у 2013 р. Закон «Про благодійну діяльність та благодійні організації», який визначає загальні засади благодійної діяльності, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму і милосердя, забезпечує сприятливі умови для утворення і діяльності благодійних організацій [6]. Безумовно, цей Закон багато в чому змінює на краще регулювання в сфері благодійної діяльності (спрощує процедуру реєстрації благодійних організацій, запроваджує нові інструменти благодійної діяльності, які дадуть благодійникам значно ширші можливості для розвитку). Закон встановлює правові орієнтири, здійснює упорядкування, охорону та розвиток відносин між благодійниками і суспільством.

Прогресивною нормою Закону є благодійний ендавмент (ст. 9 Закону). Термін «ендавмент», що походить від терміну англійською мовою «endowment» (the provision of a fixed income for the support of a charity; any property belonging permanently to a charity), означає надання фіксованої суми доходу з благодійною метою [11]. «Ендавмент» означає суму коштів або цінних паперів, які вносяться благодійником у банк або

небанківську фінансову установу, завдяки чому набувач благодійної допомоги отримує право на використання процентів або дивідендів, нарахованих на суму такого ендавменту. При цьому такий набувач не має права витрачати або відчужувати основну суму такого ендавменту без згоди благодійника [5]. Це означає, що гроші можуть надаватися благодійній організації як ендавмент благодійником чи комерційною структурою з вимогою, наприклад, витрачати їх на ту чи іншу діяльність.

Іншими прогресивними нормами нового Закону є юридично закріплене право благодійника здійснювати контроль за цільовим використанням благодійної пожертви, а також право вимагати повернення собі назад суми грошових цінностей, цільове використання яких не відбулося. Тобто, благодійна жертва офіційно стає підзвітною, що є вагомим кроком у попередженні фінансових зловживань у секторі благодійництва. Як бачимо, завдяки новому законодавству розширюється можливість з ініціативи громадян створювати благодійні організації та фонди, розвивати різноманітні форми альтруїстичної діяльності (благодійництво, неприбуткова економічна та інша діяльність, активний захист прав), здобувати досвід участі в таких формах громадської роботи.

Особливе місце в утвердженні ідеї альтруїзму в суспільних і правових відносинах займає відношення до найбільш незахищених категорій населення, зокрема людей з особливими потребами. У світовій практиці за останні 20 років відбулись корінні зміни у поглядах та підходах до вирішення проблем інвалідів. Якщо раніше їх основу становили здебільшого мотиви милосердя, то нині – стан дотримання їхніх прав [7, с. 10]. В українському суспільстві інтерес до питань інтеграції інвалідів у суспільство істотно зріс після прийняття в 2006 Генеральною Асамблеєю ООН Конвенції про права інвалідів, яка активізувала необхідність комплексного вирішення питань щодо підвищення рівня реалізації прав інвалідів. Про це свідчить державна система соціального захисту, яка полягає у наданні грошової допомоги, засобів пересування та спеціально обладнаного громадського транспорту, протезуванні, орієнтації і сприйнятті інформації, пристосованого житла, стороннього догляду або опіки. На державному рівні прийнято низку законів щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями. Проте далеко не все з цього і так невеликого переліку виконується державою і є доступним для всієї категорії осіб з обмеженими функціональними можливостями. Особливе занепокоєння викликає соціалізація дітей-інвалідів, адже їх інвалідність приховано або явно стає системоутворюючою ознакою, що визначає рівень досягнення інших соціальних ознак, окреслюючи їх габітус, тобто «схеми сприйняття, мислення і дії» [1, с. 64]. Проте з

точки зору прав людини можливості для здобування освіти та культурного збагачення, засвоєння посиленої професії та допомога у працевлаштуванні мають бути загальнодоступними. На жаль, чинне законодавство України розглядає інвалідність переважно як соціальну проблему, не гарантуючи людям з особливими потребами права на працевлаштування та зайнятість, освіту та реабілітацію, доступність архітектурної та транспортної інфраструктури, доступ до інформації. Перехід від наявної моделі захисту інвалідів, що розглядає інвалідність переважно як соціальну проблему, до моделі, яка ґрунтується на забезпеченні прав інвалідів та захисті їх від дискримінації, пов'язаний із правовим забезпеченням подібних заходів [7, с. 11]. Отже, у сфері проблеми відношення суспільства та держави до людей з особливими потребами залишається ще чимало напрямів правового регулювання, які потребують запровадження комплексних заходів щодо інституалізації або істотного оновлення на основі принципу альтруїзму їх нормативних засад.

Висновки. Таким чином, для вирішення проблеми благодійності (меценатства, спонсорства)

слід, з одного боку, законодавчо стимулювати альтруїстичні соціокультурні практики з боку бізнесового сектора, з іншого боку, створювати соціальні умови для запровадження різноманітних форм та способів рівноправного та взаємовигідного партнерства громадського сектора та бізнесу. Адже у демократичному суспільстві має відбуватися повноцінне партнерство держави та благодійних організацій, створюючи сприятливі умови для розкриття громадського потенціалу й спрямування альтруїстичної активності населення. Чинником успішної реалізації альтруїстичного потенціалу благодійних організацій є їх включення у соціальні реформи. А отже, вдосконалення правового механізму посилення альтруїзму як системи світоглядних соціальних і правових цінностей, антропологічною основою яких є людська гідність, має стати важливим напрямом подальшого розвитку національного законодавства України та відповідних законодавств інших країн. Рух у цьому напрямі має забезпечити розуміння значущості правової складової вирішення соціальних проблем та наближення правової реальності до соціально-антропологічних критеріїв.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бурдьє П. Социология социального пространства [Текст] / П. Бурдьє. – М.: Ин-т эксперимент. социологии; СПб.: Алетейя, 2005. – 288 с.
2. Конституція України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Костицький М. Філософські та психологічні проблеми інтеграції українського й європейського права [Текст] / М. Костицький // Європейські інтеграційні процеси та трансформація права на постсоціалістичному та пострадянському просторі: Матеріали міжнар. наук.-практ. семінару (м. Київ, 23-24 вересня 2005 р.). – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 133-139.
4. Кузнецова Н. Проблеми гармонізації та уніфікації сучасного приватного права [Текст] / Н. Кузнецова // Право України. – 2012. – № 1-2. – С. 139-153.
5. Податковий Кодекс України: Кодекс України від 2 грудня 2010 року [Текст] // Голос України. – 2010. – 4 грудня.
6. Про благодійні організації та благодійну діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року [Текст] // Голос України. – 2013. – 2 лютого.
7. Соціальні послуги для людей з особливими потребами [Текст]: навч. посібник / Я. М. Кашуба, С. І. Панцир, Я. В. Коваль та ін. – Львів: СПДФО Андрієчко А. М., 2011. – 312 с.
8. Філософія права [Текст]: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін.; за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. – Х.: Право, 2009. – 208 с.
9. Ципшеліус Р. Філософія права [Текст] / Р. Ципшеліус; пер. з нім. Є. М. Причепій [та ін.]; ред. пер. Є. М. Причепій. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
10. Чумак О. В. Аспекти впливу на соціальне самопочуття та соціальний настрій населення [Текст] / О. В. Чумак // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 58. – С. 113-118.
11. Law J. Oxford Dictionary of Law / J. Law, E.A. Martin; [Seventh Edition]. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 604 p.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2015

REFERENCES:

1. Bourdieu, P. Sociologiya socialnogo prostranstva (Sociology of social space). M. : Institut Experimentalnoy sociologiyi ; SPb. : Aletheia, 2005, 288 p.
2. Konstitutsiya Ukraine (Constitution of Ukraine). VVR Ukraine. 1996, no. 30, St. 141.
3. Kostitsky, M. Filosofski ta psihologichni problemi integratsiyi ukrajins'kogo i evropeyskogo prava (Philosophical and philological problem of integration Ukrainian and european law) // Evropeyski integratsiyini procesi ta transformatsiya prava na postsotsialistichnomu ta postradyanskomu prostori : Materiali mizhnar. nauko-vo-practichnogo seminaru (m. Kyiv, 23-24 September 2005 r.). K. : Kivskiy natsionalniy universitet vnutrishnix sprav, 2006, pp. 133-139.
4. Kuznetsova, N. Problemi garmonizatsiyi ta unifikatsiyi suchasnogo privatnogo prava (Problems of harmonization and unification of modern private law). Pravo Ukraini, 2012, no. 1-2, pp. 139-153.

5. Podatkoviy codeks Ukraini: Codeks Ukraini vid 2 grudnya 2010 roku (Tax codec's of Ukraine). *Holos Ukraini*, 2010, 4 grudnya.
6. Pro blagodiyni organizatcii ta blagodiqnu diyalnist (About charities organization and charity activity) : *Zakon Ukraini vid 5 lipnya 2012 roku. Holos Ukraine*, 2013, 2 lyutogo.
7. *Kashuba, Y. M., Pantsir, S. I., Koval, Y. B. ta in.* Socialni poslugi dlya lyudey z osoblivimi potrebami (Social services for people with disabilities) : navchalniy posibnik. Lviv : *SPDFO Andriyechko A. M.*, 2011, 312 p.
8. *Danilyan, O. G., Dzoban, O. P., Maximov, S.I. ta in.* Filosofiya prava (Philosophy of Law): *pidruchnik dlya stud. yurid. vish. navch. zakl. ; za red. d-ra philos. nauk, prof. O. G. Danilyana.* Kharkiv : *Pravo*, 2009, 208 p.
9. *Tsyppelius, R.* Filosofiya prava (Philosophy of Law) ; per. z nim. E. M. Prichepiy [ta in.] ; red. per. E. M. Prichepiy. K. : *Tandem*, 2000. – 300 p.
10. *Chumak, O.V.* Aspekti vplivu na socialne samopochuttya ta socialniy nastriy naseleण्या (Aspects of influence for social attitudes and social mood of citizenship). *Socialni tehnologii: aktualni problemi theoryi ta praktiki.* 2013, Vip. 58, 113-118.
11. Law, J. Oxford Dictionary of Law / J. Law, E.A. Martin. – [Seventh Edition]. – Oxford : Oxford University Press, 2009, 604 p.

Фельдман Олександр Борисович – докторант
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди
Адреса: 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2
E-mail: rector@hnpu.edu.ua

Feldman Oleksandr Borisovich – doctoral candidate
Kharkiv national pedagogical university H.S. Skovoroda
Address: 2, Bliukhera Str., Kharkiv, 61168, Ukraine
E-mail: rector@hnpu.edu.ua